Úvodem ke sborníku i k projektu a jeho předchůdci

Když jsem před více než deseti lety odevzdával Grantové agentuře AV ČR návrh projektu Dějiny KSČ a radikálního socialismu, činil jsem tak s odhodláním učinit vše pro to, aby bylo z našeho dějepisectví vymazáno jedno prapodivné vakuum: naše země a její společnost ukončily ve svém životě periodu v dějinném slova smyslu právě před chvílí (tehdy tomu nebylo ani deset let). A šlo o dobu, jež obsáhla život několika (snad čtyř) generací, z nich pak plně alespoň dvou. Všichni čekali, že nastal čas vyrovnávání se s touto minulostí, kterou nesl v sobě více či méně každý z nás, ať o tom věděl či ne. Zdálo se mi jasné, že nadešly slavné chvíle historiografie. Jak jsem se mýlil!

Čekal jsem napjatě i já sám, a to ne pouze proto, že šlo i o moji minulost. Těžce jsem ji v sobě nesl. A to jsem si mohl připomínat, že jsem měl jen velikánské štěstí dané mi do vínku ponejvíc tím, kdy jsem se narodil. Členem komunistické strany jsem se stal dva roky po ukončení studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 1956. V době, kdy jsme spolu s mými kolegy z fakulty i ze strany, řečeno starou frází, „bili o mříže". Protestovali jsme proti poměrům v KSČ, žádali jsme a usnášeli mimořádný sjezd strany, který by „řešil" minulost KSČ a komunismu vůbec. Cítili jsme se být stále více v opozici, snášeli jsme tak trochu s hrdostí, jak se nad námi zostřoval dozor, až mnozí z nás dospěli po nějakých deseti letech k přání rozkolu v KSČ. Během velikého roku osmašedesátého jsme došli dál. Stejně jako naši „dozorci". Byli jsme venku z KSČ – a také ze zaměstnání.

Snad je z tohoto osobního vstupu dostatečně zřejmé, s jakou úpěnlivostí jsem čekal od roku 1989 opravdové obrození historického pohledu na KSČ a komunismus. O to víc, že jsem se po celou dobu svého působení na univerzitě zabýval dějinami dělnického hnutí a jen z převážně instinktivních příčin jsem ve zkoumání věci nikdy nepřekročil rok 1921, tudíž ani nevstoupil přímo na pole dějin komunistické strany. Nemusím proto příliš rozvádět, jaké bylo moje rozpoložení, když jsem po „sameto-

vé revoluci“ kolem sebe viděl – až na nepatrné výjimky – doslova řádění neodpovědných a neznalých novinářů a „publicistů“, kteří se honili za domnělými senzacemi a v návalu jakéhosi náhlého a prapodivného „antikomunismu“ v naději na zlaté ostruhy nejen plácali nesmysly, ale především teatrálními odsudky vytvářeli komunismu novou gloriolu, přinejmenším odváděli pozornost veřejnosti od jeho podstaty, od jeho skutečných činů a hlavně následků.

Vše bylo o to horší, že jsem měl celkem slušný (třebaže ne systematicky budovaný) přehled o stavu „obce historiků“, protože jsem v převratové době vzal na sebe úkol vést „Historický klub“. A tak jsem viděl až příliš dobře, kterak:

- mladí historici (generace začínajících a vstupujících na kolbiště) nemají o tématu příliš znalostí. Nebo ještě spíš, že s odporem odvrhli výuku onoho „marx-leninského katechismu“, kterým prošli na vysoké škole jako povinným (buď lhostejným, nebo nenáviděným) penzem, a s tím odvrhli vše, co „páchlo“ komunistickou stranou;
- generace střední na tom byla ještě hůř – ti, kteří přičichli k onomu „katechismu“, věděli moc dobře, jak byl trestán každý krůček stranou, stejně jako se styděli za něco z toho, co napsali či řekli – a především: leckteré chytal doslova děs, když si představovali, jakým soustem se asi stanou pro lačné lovce „antikomunistických“ senzací;
- konečně generace nejstarších se zabývala ráda – a nyní již svobodně – tematikou archeologickou, středověkou, raně novodobou – prostě jakoukoli, než aby přičichla k tomu nelákavému komunistickému soustu. A ti, kteří se dějinám komunismu tak či onak kdysi upsali, se proto stali nepřijatelnými a posledních dvacet let se živili všelijak, jenom ne v oboru, kterému se vyučili. A tak se buď už dříve, nebo když se nyní k historickému řemeslu mohli vrátit, rychle obrátili čelem ke všemu – jen proboha ne k dějinám KSČ.

Proto jsem tehdy ke konci devadesátých let minulého století koncipoval projekt týkající se dějin KSČ záměrně takto: Předně striktně a ve všech situacích jsem odmítl a rozhodl se vždy odmítnout sepsání jakéhosi „přehledu dějin KSČ“. Nikoli z justamentu, nýbrž proto, že jsem spatřoval nejen před sebou, nýbrž před dějepisectvím 20. století vůbec a komunismu zvláště cosi jako slušně placenou „cestu do pekel“. Ono odmítnutí jsem chápal naproti tomu jako realistické a žádoucí. Úkoly jsem shledával před sebou následující:

Předně prolomení psychologické hradby, za kterou se na dějiny KSČ muselo hledět jako na něco nedotknutelného. Nebo přesněji jako

na něco, na co nelze aplikovat všechen um a znalost řemesla, jak nás je naučili znát naši profesionální učitelé. Ony hradby jsem vůbec nepodceňoval a spíše jsem vycházel z reálné zkušenosti, že ji v sobě nosí nejen otevření či skrytí komunisté, ale stejně tak (ne-li v sice obrácené, leč o to zatvrzelejší podobě) i ti, kteří holdují „antikomunismu". Myslím, že „věc se podařila" alespoň v podstatné části. A to nejen v českých zemích, nýbrž i na Slovensku, kde se podařilo vyvolat podobné „hnutí".

Onu hradbu bylo možné alespoň narušit nikoli proklamacemi, nýbrž reálnými výsledky – studiemi, prací. Proto jsem se záměrně obrátil na všechny tři žijící generace historiků 19. a 20. století – a to nikoli obecně, nýbrž jmenovitě. Protože téma je již svou podstatou česko-slovenské, učinil jsem tak v obou státech. Nezřídka jsem se setkal s otevřeným odmítnutím, jindy se skrytým odporem, nejčastěji s nelíčeným nezájmem. Přitom program byl prostý: vytvořit alespoň v náznacích a duchovním souznění obec historiků hnutí dělnictva a zvláště KSČ a mezinárodního komunistického hnutí s tím, že přijímány budou dílčí studie, třeba jen drobné, avšak pochopitelně originální. Dále jsem neskrýval, že platba nebude horentní, spíš na dolní hranici, ale že bude – a vskutku byl předložen ceník. Pro tuto i další potřeby byl prakticky obratem vyslán na světlo světa Věstník grantového projektu, téměř periodikum (vycházel 2–3krát ročně).

Naším cílem sice bylo občas se sejít a diskutovat o otázkách, jež nás na zvolené cestě musí potkat. Především jsme však usilovali o podnícení psaní a toto psaní hodlali publikovat – třeba i jako „materiálové studie" ve věstnících, odborné práce na žádoucí úrovni ve sbornících, které budou všechny studie shrnovat, aniž by se od autorů vyžadovalo, že budou třeba i jen koncipovat jakési kapitolky či kapitoly z dějin KSČ. Myslel jsem, že bude možné vydat dva či tři takové sborníky. Nakonec se jich však podařilo vydat pět. V nich bylo publikováno 48 studií. Před sebou samým jsem na nich oceňoval nejvíce skutečnost, že jejich autoři náleželi ke všem třem zmíněným generacím. A navíc, že generace ne snad střední, jak by kdo čekal, nýbrž mladých, se zakousla do krajíce nejhlouběji. To jsem považoval už přímo za nesporný úspěch, třebaže ne tolik současný, jako onen budoucí, v nějž jsem doufal. Jak se ukázalo, nesporný však nebyl. Kritika čin pochválila, objevilo se však znovu slovo, před kterým jsem předem varoval: že nebyla využita příležitost a nebyl sepsán přehled dějin KSČ. Nijak náhodou smýšleli tak občas ti, kteří kdysi věnovali dějinám KSČ svou péči – nikoli však nyní.

Musím se závěrem tohoto oddílu úvodu doznat k tomu, že můj postoj k věci mně samému občas připadal „jekyll-hydeovský". Soudil jsem

opravdu, že projekt, který Grantová agentura AV ČR o své vůli prodloužila ze tří na pět let (nemluvě již o tom, že ho vstřícně doplnila svým grantovým projektem historická obec slovenská), vykonal co mohl, a že situace je ve vztahu k věci (dějinám komunismu a radikálního socialismu v ČSR) před projektem a po něm podstatně odlišná. Zároveň jsem však byl neméně přesvědčen, že je to jen zastávka v půli cesty. A proto jsem se tak trochu chvěl nad osudy následnými. Onen pětiletý maraton mne totiž dost vyčerpal a jediné, co jsem věděl jistě, bylo, že nebudu schopen navázat na první pětiletku podobnou pětiletkou druhou.

* * *

Skutečně se dostavilo jakési mezidobí, ve kterém se nic nedělo. Ve skutečnosti tomu tak ovšem nebylo. Především bylo rozhodnuto, že na základní myšlenku prvního pětiletí, tj. vybudování základů, se navazovat bude. Také bylo nutné přebudovat vedoucí grémium – jež nemohlo být tak jako v první etapě jedno- či dvoučlenné. Naopak, mělo sestávat v zásadě z autorů „Přehledu dějin Komunistické strany Československa" (aniž by si tato formulace titulu díla měla nárokovat být konečnou) – a to bylo správné. Tak byl ustaven kolektiv, jenž se skládá z kvalifikovaných, odborně zdatných a úkolu oddaných čtyř (či pěti) členů (v němž se to „hemží" tituly nejen doktorskými, nýbrž i docentskými ba profesorskými – a z tohoto důvodu nebudou v následujícím výčtu uvedeny). Jde o tyto muže (výčet je řazen abecedně): Zdeněk Kárník, Jiří Kocian, Jaroslav Pažout, Jiří Pernes a Jakub Rákosník. Z uvedených je Zdeněk Kárník představitelem kontinuity obou projektů a Jiří Kocian z titulu zástupce ředitele Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, který je nositelem projektu, jeho vedoucím. Protože první projekt ukončil svoji práci rokem 2005 (kdy vyšel poslední, V. svazek edice Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu), netrvalo nakonec dlouho, aby na jeho místo nastoupil k 1. lednu roku 2008 projekt druhý. Je namístě ještě dodat, že tajemnicí kolektivu je Mgr. Jana Váchová, jež obětavě a s úspěchem pracovala na stejném místě i v projektu prvním.

S tím úzce souviselo a souvisí i to, že musely nastat změny v systému práce. Uvedená autorská pětice bere na sebe pochopitelně odpovědnost za výsledný text. Také však záhy došla k závěru, že některé partie, kapitolky, pasáže atp. budou svěřeny v nutných případech odborníkům na daná témata, ovšem s tím, že zakomponována budou do definitivního textu členy řídícího grémia. Po dokončení rukopisu se také předpokládá svolání závěrečného klání, k němuž předloží své posudky vybraní odborníci, a diskuse stanoví, jak se na naznačené problémy bude odpovídat.

Souvisí s tím úzce i to, že některé metody příprav konečného textu byly z prvního pětiletí převzaty. Tak bylo dojednáno – a svazek, který čtenář právě nyní probírá, je toho hmatatelným dokladem –, že vydání konečného díla budou předcházet sborníky či kolektivní monografie (jejich počet nebyl předem stanoven, předběžně se počítá se dvěma či třemi). Příspěvky v nich budou v jejich koncipování navazovat na sborníky z prvního pětiletí v tom smyslu, že se budou stále více blížit textům, tvořícím textové partie, bloky, paragrafy, kapitolky, nebo dokonce obsáhlejší celky definitivního díla.

Stačí nahlédnout do obsahu tohoto svazku, jenž usiluje o vaši pozornost, aby to bylo jasné přes všechny rozdílnosti, jež mezi jednotlivými studiemi shledáme. Nebudu věc dále dokazovat příslušným výčtem titulů jednotlivých studií či připomínat názvy jejich jednotlivých kapitol. Jedna poznámka je tu ovšem ještě namístě. Totiž ujištění, že zatímco autoři Přehledu budou odpovídat za jeho text jako za celek, a především samozřejmě za ty jeho části, jež sami formulovali, spočívá podobná na jedné straně autorská svoboda, na druhé straně odpovědnost na všech autorech kolektivní monografie. Bylo by totiž chybné se domnívat, že jednotlivé studie prošly jakousi kontrolní torturou vedoucího grémia projektu.

Na podobné dráhy jako kdysi Věstník grantu se dal nyní i Zpravodaj grantu v druhém projektu. Z hlediska, jež nyní sledujeme, se sluší uvést, že obnáší i materiálové studie a informace pro badatele a přípravné práce. V č. 1 z roku 2008 se také již oznamuje rozhodnutí, že závěrečný přehled bude sestávat z vlastního textu přehledu (I) a z výběrové edice dokumentů k dějinám KSČ (II). O předpokládaném rozsahu dílu I. a II. není třeba nyní hovořit, ba ani o tom, nebude-li některý díl dělen na dva svazky. Jistý rozvrh chronologicko-tematické sítě výkladu Dějin Komunistické strany Československa (1914–1992), jak byl titul díla předběžně stanoven, je již vytvořen (viz dále).

Již nyní je důležité uvést, že základní pojetí díla a jeho výkladu je odborné a vychází z výsledků vědeckého bádání. Autoři nepředpokládají, že by formulovali dílo popularizační, resp. takové, jež by populárnost výkladu považovalo za svou rozhodující přednost. Předpokládá se ovšem, že se autoři vyvarují pseudovědecké mluvy či tzv. odborné hantýrky a budou usilovat o čtivost díla. Vyjádřeno jinak – kniha bude určena jak odborníkům a specialistům, tak širší odborné veřejnosti. Záměr a nároky, které si autoři před sebe kladou, jsou nemalé. Uvedené Dějiny KSČ by se mohly úspěšně zhostit i poslání vytlačit z našeho veřejného života různé literární paskvily a stát se např. i solidní základnou při sestavování

učebnic pro školy základní, gymnázia a odborné školy s maturitou i bez ní, ba i pro školy vysoké.

O tomto zaměření svědčí konečně i předběžný rozvrh díla do 12 kapitol, jak je publikován v č. 1 Zpravodaje. Osnova dělí příslušné kapitoly na podkapitoly tvořící logicko-historické komplety. A těch je na šedesát. Dělí se dále na paragrafy (každá podkapitola podle potřeby na zhruba 7–15 paragrafů). Koncipovat toto rozčlenění díla, tj. samotného výkladu dějin KSČ, byl úkol nesnadný a je výsledkem diskusí. Obtížnost věci je dána změnami ve vývoji této strany; některé byly podstatné, ba zásadní. Jinak se formovala její činnost v době, kdy bojovala proti státní moci první republiky, podstatně jinak v době nacistické okupace, jinak v době boje o moc po r. 1945 a pochopitelně zásadně odlišně v období, kdy KSČ koncentrovala vše na upevnění vlastní moci a budování policejního a vůbec kontrolního aparátu (o rozdílnostech jednotlivých období této nejdelší etapy jejího vývoje ani nemluvě).

* * *

Smyslem toho úvodu není samozřejmě komentovat studie otištěné v této kolektivní monografii grantového projektu, natož je tak či onak klasifikovat či zařazovat. Chtěli bychom upozornit jen na to, že naznačují alespoň zčásti, o jak širokou problematiku při sledování vývoje KSČ jde. Přitom můžeme jejich tematiku považovat pouze za některé buď větší, či dokonce nepatrné body celých problémů a jejich komplexů, na něž budou muset Dějiny KSČ odpovídat.

Tento náznak velké šíře problematiky díla bychom rádi považovali také za výzvu, adresovanou všem předpokládaným či již přihlášeným (jejich soupis v počtu čtyřiceti uvádí na s. 59 první číslo Zpravodaje) spolupracovníkům jak z českých zemí, tak ze Slovenska.

Musíme samozřejmě obezřetně nakládat s prostředky, jež máme k dispozici. Můžeme však s jistotou prohlásit, že rádi uvítáme další přihlášky k publikování studií, jež budou Dějinám KSČ předcházet, případně se objeví po jejich boku.

Zdeněk Kárník